

NUTQNING KECHIKISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR VA UNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Haqberdiyev Jamoliddin Abdug'affor o'g'li
Jizzax davlat pedagogika instituti
"Maxsus pedagogika" kafedrası o'qituvchisi
Mannonova Nozima Jalol qizi
Jizzax davlat pedagogika instituti
Defektologiya yo'nalishi talabasi
e-mail: haqberdiyevjamol1992@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola nutqiga tasir etuvchi biologik, ijtimoiy, ekologik omillar va bola nutqidagi kamchiliklarini bartarf etish usullari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: deprivatsiya, residualorganik, epilepsiya, shizofreniya, asfiksiya, rezus-faktor, logomassaj

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАДЕРЖКУ РЕЧИ И ПУТИ ЕЕ УСТРАНЕНИЯ

Аннотация: В этой статье обсуждаются биологические, социальные факторы, факторы окружающей среды, которые влияют на речь ребенка, и способы преодоления недостатков речи ребенка.

Ключевые слова: депривация, органическая, эпилепсия, шизофрения, асфиксия, резус-фактор, логомассаж.

FACTORS AFFECTING THE DELAY IN SPEECH AND WAYS TO ELIMINATE IT

Annotation: This article discusses the biological, social, environmental factors that affect a child's speech and ways to overcome the shortcomings of the child's speech.

Keywords: deprivation, organic, epilepsy, schizophrenia, asphyxia, rhesus factor, logomassage

Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta'sir etadilar, nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi.

Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biri bo'lib, to'g'ri rivojlangan nutq bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun eng muhim shart hisoblanadi. Bolaning nutqi qanchalik boy va to'g'ri bo'lsa, unga o'z fikrlarini bayon qilish osonroq bo'ladi, tengdoshlari va kattalar o'rtasida to'laqonli munosabatlarni amalga oshiradi, aqliy rivojlanishi shunchalik faol bo'ladi. Shu sababli bola nutqini o'z vaqtida shakllantirish, uning sofligi va to'g'riligiga, nutqida kamchilklarga yo'l qo'ymaslik to'g'risida g'amxo'rlik qilish zarur.

Nutq buzilishlari etiologiyasida bosh miya jarohatlanishining "o'z o'rni" borligi eramizdan avvalgi 400 ming yil ilgari Gippokrat tomonidan aytib o'tilgan bo'lsa ham, bunga haqiqiy ilmiy tasdiq 1861-yilda, fransuz shifokori Pol Broko tomonidan bosh miyada nutq markazi mavjudligi va bu markaz jarohatlanishi nutq buzulishini keltirib chiqarishi mumkinligini ko'rsatib berilgandan so'ngina berilgandir. Etiologiyada tashqi va ichki omillarning roli masalasi umumiy sababiyat muammosining bir bo'limi hisoblanadi. Nutq kamchiligining kelib chiqishi va uning klinik ko'rinishi shakllanishida bu ikki omil orasida bevosita, o'zaro aloqadorlik o'rnatilganligi haqida fikr yuritilgan.

Nutq kamchiligining tuzilishi va darajasi ko'pincha miya shikastlanishining og'irlik darajasiga va uni oldini olishga bog'liq bo'ladi. Nutq rivojlanishining buzilishida tarbiya va atrof-muhitning nomaqul sharoitlari bilan bog'liqligi paydo bo'lishi kutiladi. Nutq shakllanishining jadal davrida psixik deprivatsiya uning rivojlanishini orqaga suradi.

Nutqning to'liq rivojlanmaganligi odatda miyaning residualorganik shikastlanishi natijasidir. Nutq rivojlanishining buzilishini asab-psixik kasalliklaridan (epilipsiya, shizofreniya va boshqalar) farqlashni bilish kerak.

Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;

✚ xomiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jaroxatlar, onaning rezus-faktorga mos kelmasligi;

- ✚ tug`ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;
- ✚ bola rivojlanishining birinchi yo`lidagi bosh miya kasalliklari (meninget, ensofalit)
- ✚ miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo`ladigan bosh miya jaroxatlari.
- ✚ nasliy omillar. Bunday xollarda nutq buzilishlari umumiy nerv tizimi buzilishlarining bir qismlarini tashkil etib, intellektual va xarakat kamchiliklari bilan birga kuzatiladi.

Kelib chiqishiga ko`ra nutq buzilishlari organik xarakterli, funksional xarakterdagi nutq buzilishlarini farqlaymiz ya'ni mexanik (organik) nutq buzilishlariga (til, jag`, tanglay, tish) organik buzilishi, til tagidagi etning kaltaligi mexanik (organik) nutq buzilishiga sabab bo`lsa, funksional xarakterdagi nutq buzilishiga periferik nutq apparatining artikulyatsion qismida hech qanday organik buzilishlari, kamchiliklar kuzatilmaydi. Ayrim oilalarda kattalar bola nutqiga taqlid qiladilar. Bolani suyib u bilan "bola tilida" so`zlashadilar, buning natijasida bolada tovushlarning to`g`ri talaffuzi kech rivojlanadi.

Nutq buzilishlarini o`rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo`lini, bu jarayonning o`ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o`ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o`z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi. Masalan, 1 yosh-u 4 oylik bola gapirmayapti. Pedagog bolaning normal rivojlanishida birinchi so`zlar qachon paydo bo`lishini bilsa, u holda u bu bolaning normal yoki nonormal rivojlanayotganini hal qila oladi.

Talaffuz buzilishlarni bartaraf etish uchun logopedik ta'sir lozim. Logopedik ta'sirning asosiy maqsadi, nutq tovushlarini to`g`ri shakllantirishdir. Logoped bolani to`g`ri talaffuzga o`rgatishi uchun nihoyatda samarali yo`l topishi lozim. To`g`ri tashkil qilingan logopedik ish nutq nuqsonlarini bartaraf etishda samarali natijaga erishishga yordam beradi. Talaffuzdagi kamchiliklarni bartaraf etish muddati bir qancha faktorlarga: nuqsonning murakkablik darajasiga, bolaning yosh

va individual xususiyatiga, mashg'ulotning muntazamligiga, ota-onalar tomonidan beriladigan yordamga bog'liq bo'ladi.

Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda artikulyatsion organlarning kerakli harakatlarini shakllantirish uchun qilingan mashqlar samarali natija beradi. Bola nutqni rivojlanish jarayonida ayrim shakllanmagan nutq harakatlari ustida ish olib boriladi. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etish uchun zarur bo'lgan artikulyatsiya a'zolarini to'liq, aniq keltirish va oddiy harakatlarni murakkab harakatlarga – turli xil fonemalarning artikulyatsiya tartibiga birlashtirishdan iborat bo'ladi.

Hamma artikulyatsion mashqlari tizimini ikki turga bo'lish mumkin: statik va dinamik. Statik mashqlarda artikulyatsiya a'zolari turli holatlarga keltiriladi, lekin harakat bo'lmaydi. Dinamik mashqlarda artikulyatsiya a'zolari turli holatlarga va shu bilan birga harakatga keltiriladi. Har bir mashqlar o'z nomiga ega: “Futbol”, “Shamol”, “Sham”, “Filcha”, “Soatcha”, “Yelkan”, “Chashkacha”, “Yelkan”, “Mazzali murabbo” va shu kabi bir qator artikulyatsion mashqlarni keltirishimiz mumkin. Albatta bunday mashqlarning bajarilish tartibi bor. Masalan «Mazali murabbo». Til keng holda chiqariladi, so'ng yuqori lablar yalanadi va til og'iz ichiga olinadi. Bu mashq 10 – 15 marta qaytariladi. Nutq nuqsonlarini bartaraf etishda logopedik massaj ham muhim ahamiyat kasb etadi. Logomassaj (nuqtali,bo'shashtiruvchi,tetiklashtiruvchi massaj). Logomassaj umuman nutqning rivojlanishiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Bu qon aylanishini va limfa ta'sir ko'rsatadi. Bu qon aylanishini va limfa drenajini yaxshilaydi, mushak tolasining elastikligini oshiradi. Kundalik massajning yumshoq yumshatuvchi harakatlari bolani tinchlantirishga va dam olishga yordam beradi. Energetik qabulxonalar tiriklik zaryadini ta'minlaydi. Katta foyda tufayli logomassaj ko'plab tuzatuvchi sinflarga kiritilgan.

Xulosa qilib aytganda, nutq kamchiliklarini barvaqt aniqlash, ularni, maxsus ta'limga jalb etish, har tomonlama rivojlantirish, insonparvarlik, fidoiylik, ruhida tarbiyalash, o'qitish, kasbga yo'naltirish va sog'lomlashtirish, hayotga tayyorlash va normal rivojlangan insonlar jamiyatiga moslashtirish bu bizning vazifamiz hisoblanadi. Nutqning rivojlanib borishida bolalarning kattalar bilan aloqa bog'lab,

suhbatlashishi muhim vosita sanaladi. Bolalardagi ilk nutqiy jarayon taqlid asosida rivojlanar ekan ularning atrof-muhit, tabiat bilan aloqasini yaxshi yo`lga qo`yish zarur. Ya`ni bunda hayvonot olami bilan uzliksiz munosabatda bo`lish orqali bolalardagi nutqiy nuqsonlarning kelib chiqishining oldini olishimiz mumkin. Bolaning nutqi kechikayotganini yoki tovushlarni noto`g`ri talaffuz qilayotganini sezganingiz zahoti logoped va bir qator mutaxasislarga murojaat qilishingiz lozim. Qancha erta murojaat qilsangiz, nutq nuqsonlarini shuncha samarali bartaraf etiladi. Bu esa jamiyatimizga sog`lom va har tomonlama yetuk barkamol avlodni mustaqil shaxs etib tarbiyalashimizga yordam beradi. Bolalarni tibbiy, ijtimoiy, psixologik tomonlama shakllantirish, ularning qiziqishlari va extiyojlarini har tomonlama qo`llab-quvvatlash, berilgan shart- sharoitdan unumli foydalanishga undamog`imiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.M.Y.Ayupova. O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi.- T.:O`zbekiton faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2019-yil 21-24-25-26 b
2. D.R.Babayeva. Nutq o`stirish nazariyasi va metodikasi.(Darslik) .-“Barkamol fayz media” 2018 -432 b.
3. Haqberdiyev, Jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF MODERN TECHNICAL DEVICES IN THE DEVELOPMENT OF HEARING. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(64). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6183
4. Haqberdiyev, Jamoliddin. (2020). БОЛАЛАРНИНГ МАКТАБГА ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРГАРЛИГИ МАСАЛАЛАРИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(70). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6303
5. Haqberdiyev, Jamoliddin. (2020). THE IMPORTANCE OF COCHLEAR IMPLANT IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF CHILDREN WITH HEARING DISORDERS . *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(80). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6742

6.Majidov, J., & Majidova, G. (2020). SHAXS IJTIMOIIY TARAQQIYOTIDA OILA MUHITINING O'RNI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

7.Majidov, J. (2020). PSYCHOLOGICAL CRITERIA OF THE LEADER PERSONALITY. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

8.Majidov, J. (2020). Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

13.Shirin Kamolova, Великие мыслители Средней Азии о воспитании гармоничного и всесторонне развитого поколения, *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №25 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*

14.Shirin Kamolova, Malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlashda axborot texnologiyalaridan foydalanish davr talabi, *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №68 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*

15.Shirin Kamolova, Ўқув фаоллигига асосланган муносабат мотивацияси - муваффақият калити , *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №79 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*

16.Shirin Kamolova, Соғом авлод тарбиясида алломалар фикридан фойдаланиш, *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №63 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*

17.Shirin Kamolova, THE IMPACT OF FAMILY ATMOSPHERE WHILE SOCIALIZING CHILD , *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*

18.Shirin Kamolova, Баркамол шахс дунёқарашининг шаклланишида ахборот технологияларининг ўрни , *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №63 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*

19.Shirin Kamolova, ПСИХОЛОГИЯ ТАРИХИ ДАРСЛАРИДА ФАРОБИЙНИНГ “АҚЛ ТЎҒРИСИДАГИ” РИСОЛАСИ, *Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №67 (science.i-edu.uz, jspi.uz)*

20. Shirin Kamolova, ТАЛАБАЛАР ИЛМИЙ ДУНЁ? АРАШИНИ БОЙТИШИ МУАММОЛАРИ , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №51 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
21. Shirin Kamolova, РОЛЬ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОЙ ЛИЧНОСТИ , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №51 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
22. Shirin Kamolova, Feruza Yusupova, THE IMPORTANCE OF COGNITIVE PROCESSES IN THE FORMATION OF A SCIENTIFIC WORLDVIEW AMONG STUDENTS, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №17 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
23. Shirin Kamolova, Формирование научное мировоззрения студентов , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №25 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
24. Shirin Kamolova, Иқтидорли ўқувчилар тарбияси ва айрим жиҳатлари, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №68 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
25. Shirin Kamolova, Шахс шаклланишида оиланинг ижтимоий психологик жиҳатлари , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
26. Shirin Kamolova, Баркамол авлодни тарбиялашнинг устувор йўналишлари, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №51 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
27. Shirin Kamolova, Педагогические взгляды Абу Али ибн Сины (Авиценны) , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
28. Shirin Kamolova, Ёшларга модул тизими асосида таълим беришнинг аҳамияти, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №79 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
29. Shirin Kamolova, ПСИХОЛОГИЯ ТАРИХИ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА АЛ-БУХОРИЙ ХАДИСЛАРИ, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №51 (science.i-edu.uz, jspi.uz)

30. Shirin Kamolova, Самовоспитание - естественный процесс адаптации личности, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №25 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
31. Shirin Kamolova, Идея воспитания и развития мировоззрения молодёжи в образовательной программе Ибн Сины , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №25 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
32. Shirin Kamolova, Баркамол авлодни тарбиялашнинг устувор йўналишлари, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
33. Shirin Kamolova, Хусайн Воиз Кошифий ижодида ахлоқий тарбия масалалари, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №79 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
34. Shirin Kamolova, Уровни совершенства личности , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
35. Shirin Kamolova, Ўз -ўзини тарбиялаш-баркамол авлод иктидорини шакллантирувчи куч , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
36. Shirin Kamolova, 2019 The role of the educator in the educational process, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
39. Shirin Kamolova, ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИИ И СВЯЗЬ С ПЕДАГОГИКОЙ , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №78 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
38. Shirin Kamolova, Ёшлар дунёқарашининг шаклланишида Амир Темур ўғитларининг аҳамияти , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №68 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
40. Shirin Kamolova, ИДЕЯ ВОСПИТАНИЯ И РАЗВИТИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ МОЛОДЁЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ ИБН СИНЫ , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №62 (science.i-edu.uz, jspi.uz)
41. Shirin Kamolova, Формированиенаучногомировоззрения студентов , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №67 (science.i-edu.uz, jspi.uz)

42. Shirin Kamolova, Самовоспитание - естественный процесс адаптации личности , Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №62 (science.i-edu.uz, jspi.uz)

43. Shirin Kamolova, Ёшларга модул тизими асосида таълим беришнинг аҳамияти, Архив Научных Публикаций JSPI: 2020: Архив №50 (science.i-edu.uz, jspi.uz)